

УДК [159.9:355/351.74]:616.89

Колесніченко О. С.,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності
науково-дослідного центру
службово-бойової діяльності
Національної гвардії України,
Національна академія
Національної гвардії України
E-mail: alex_kolesnichenko@ukr.net

МЕТОДИКА «ОЦІНКИ ТРАВМАТИЧНОСТІ БОЙОВОГО ДОСВІДУ» У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ- УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

У статті подано результати розробленої методики «Оцінки травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців Національної гвардії України. На відміну від існуючих методик діагностики травматичності бойового досвіду, в розроблюваному психодіагностичному інструментарії здійснюється вихід за вузькі рамки поняття «бойова психічна травма» і описується процедура бойової психологічної травматизації через термінологію соціальної ситуації, в якій відбувається розвиток особистості військовослужбовця. Дана методика поєднує в собі об'єктивні та суб'єктивні показники небезпечності ситуацій бойових дій; оцінку конкретної ситуації участі в бойових діях та контексту, в якій вона розгортається; оцінку чинників, що сприяють та перешкоджають травматизації особистості. Вона складається з 39 тверджень і відповідних шкал: перша – описує несприятливі соціальні умови, які є наслідком особливостей соціальної взаємодії в зоні локального конфлікту; друга – наявні характеристики бойових дій, що стають джерелом травматизації; третя – реальність загрози життю під час участі в бойових діях. Ще дві шкали описують наявні у військовослужбовця ресурси для подолання несприятливості ситуації участі в бойових діях: четверта – ресурс подолання травматичності ситуації, який дає сформована готовність до участі в бойових діях; п'ята – ресурс, який дає приналежність до певної референтної та соціальної групи. Кожен

із виділених чинників має власну вагу у формуванні бойової психічної травми. Загальний показник за методикою дозволяє визначити рівень психологічної травматичності бойового досвіду військовослужбовця. Визначено, що норми за шкалами методики для військовослужбовців інших збройних формувань можуть значно відрізнятися, бо більшість військовослужбовців НГУ останнім часом несуть службу на другій-третьій лінії проведення операції об'єднаних сил.

Ключові слова: бойові дії, посттравматичний стресовий розлад, гострий стресовий розлад, травматична ситуація, військовослужбовці.

Постановки проблеми. Події протягом 2013–2015 рр. поставили військовослужбовців України перед усвідомленням дії на них зовсім нових стрес-чинників.

Так, події Євромайдану (21 листопада 2013 р. – 21 лютого 2014 р.) травмували військовослужбовців усвідомленням повної відсутності підтримки і розуміння необхідності виконання ними професійних функцій (а досить часто і відвертою ненавистю) суспільством і близьким соціальним оточенням (родичів, друзів, сусідів тощо).

Виведення військ із Криму (20 лютого – 18 березня 2014 рр.) поставило військовослужбовців перед усвідомленням своєї безпорадності, професійної неспроможності захистити свою малу Батьківщину, що стало наслідком політичних рішень і прогалин у діях військового керівництва. Військовослужбовці змушені були робити вибір між малою Батьківщиною і Україною, між усталеним життям (а в більшості випадків між забезпеченням найперших вітальних, матеріально-побутових потреб) своїх сімей і військовою присягою (сенсом своєї професійної діяльності).

Надзвичайно великі втрати під час бойових дій на Сході країни у 2014–2015 роках («Іловайський котел», 10 серпня – 2 вересня 2014 рр., загинуло близько 400 українських військовослужбовців і правоохоронців, 429 бійців отримали поранення різного ступеня тяжкості, 300 – потрапили в полон; «Донецький аеропорт», 26 травня 2014 р. – 22 січня 2015 р., загинуло близько 110 українських військовослужбовців і правоохоронців, 270 бійців отримали поранення різного ступеня тяжкості, 7 – потрапили в полон; зникли безвісти 18 військовослужбовців; «Луганський аеропорт», 9 липня – 1 вересня 2014 р., загинуло 40 десантників і 9 членів екіпажу; «Дебальцевський котел», 17 січня – 20 лютого 2015 рр., загинуло 159 військовослужбовців, 118 полонених, 36 зниклих безвісти), які стали наслідком підступності переважаючих сил супротивника, непрофесіоналізму військового керівництва, його нездатності до самостійного прийняття рішень і відповідальності за них, змусили військовослужбовців прийняти і змиритися з думкою про невідворотність смерті, поранення

чи травмування. Востаннє військові втрати в таких розмірах і за тих самих причин наша країна зазнавала понад 70 років тому, що поставило військовослужбовців перед усвідомленням неможливості довіряти свій професійній підготовці, своєму оснащенню і зброї, професіоналізму своїх товаришів і командирів, що руйнувало чи не останній доступний військовослужбовцеві ресурс стійкості до стресу.

Події 2013–2015 рр. показали необхідність перегляду вимог до психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців нашої країни. Вони спонукали науковців і практичних військових психологів до осмисленого і наукового аналізу досвіду ведення бойових дій з метою пошуку нових шляхів оцінювання травматичності бойового досвіду військовослужбовців – учасників бойових дій.

Особливої актуальності набуває питання про відсутність у сучасній психологічній науці загальноприйнятої концепції, яка б пояснила специфічні чинники та механізми розвитку бойової психологічної травматизації військовослужбовців у бойових умовах, що призводить до порушення їхнього психічного здоров'я. Нині зусилля науковців зосереджувалися здебільшого на проблемі нейтралізації вже сформованого ПТСР особистості і практично, залишаючи поза увагою тематику саме бойової психологічної травматизації військовослужбовців – учасників бойових дій, на організації профілактичних заходів, що підвищують стійкість до бойової психологічної травматизації під час здійснення службово-бойової діяльності в екстремальних умовах.

Саме тому ми порушуємо питання пошуку шляхів оцінювання травматичності бойового досвіду військовослужбовців, спираючись не стільки на існуючі підходи у психологічній науці, скільки на власний досвід виконання службово-бойової діяльності в операції об'єднаних сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям для розробки методики став здійснений раніше аналіз існуючих уявлень про чинники, що сприяють або перешкоджають психологічній травматизації особистості військовослужбовця – учасника бойових дій [2; 5; 7; 9].

Так, встановлено, що бойові стресори можуть бути специфічними й неспецифічними для бойової обстановки. Перші мають підвищений рівень стресогенності і включають: ситуації, що загрожують життю і фізичній цілісності військовослужбовця; загибель близьких людей і товаришів по службі; поранення, контузії, каліцтва та дози опромінення; жакливі картини смерті і людських мук; випадки загибелі товаришів по службі, мирних громадян, відповідальність за які військовослужбовець приписує собі; події, у результаті яких постраждали честь і гідність військовослужбовців.

До другої групи належать стресори, що властиві як бойовій обстановці, так і іншим видам стресових ситуацій: підвищений рівень перманентної потенційної загрози для життя; тривале виконання напруженої діяльності; тривала депривація основних біологічних і соціальних потреб; різкі й несподівані зміни умов служби та життєдіяльності; важкі екологічні умови; відсутність контакту з близькими; неможливість змінити умови свого існування; інтенсивні та тривалі міжособистісні конфлікти; підвищена відповідальність за свої дії; можливість смерті, поранення або потрапляння в полон у безглуздій, на думку військовослужбовця, війні.

Реакція військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їхньої значущості для конкретного учасника бойових дій, так і від особливостей опановуючої поведінки. Значущість впливу на психіку військовослужбовця тих чи інших бойових стресорів визначається його індивідуально-психологічними особливостями й особистісними якостями, професійною та психологічною готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприймання військовослужбовцем місця й ролі бойових дій в історії та перспективі системи його життєдіяльності.

У свою чергу, ефективність опановуючої поведінки військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-чинників бойової обстановки, характеру використаних ним способів подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку й життєдіяльність у цілому, наявності у військовослужбовця досвіду опановуючої поведінки в бойовій обстановці та її змісту.

Серед характеристик бойової діяльності, що впливають на інтенсивність бойового стресу, виокремлюють: ступінь бойової активності конкретного військовослужбовця, що визначається, як правило, кількістю бойових операцій, у яких військовослужбовець брав безпосередню участь і які супроводжувалися реальною загрозою для його життя; значущість бойових дій, в яких брав участь військовослужбовець для виконання масштабніших бойових завдань; ступінь напруженості і характер бойових дій (при цьому особливе значення надається участі військовослужбовця в бойових діях із противником, сили якого значно переважають, в умовах вимушеного відступу, в оточенні); кількість бойових втрат у частині, підрозділі, де проходив службу військовослужбовець, а також сприймання ним їх доцільності й зумовленості об'єктивними умовами бойової діяльності.

Особливий вплив на рівень прояву бойового стресу в конкретного військовослужбовця мають такі чинники: кількість перенесених ним

поранень, контузій, отриманих травм, доз опромінення, обставини (якщо це мало місце) взяття в полон, тривалість і умови перебування в полоні.

Поряд із перерахованими чинниками виокремлюються також деякі соціальні, етнічні, релігійні, сімейні та інші обставини, які додатково сприяють інтенсифікації проявів бойового стресу у військовослужбовців. До них відносять: непопулярність війни в країні, громадянином якої є військовослужбовець; наявність у нього негативного досвіду переживання бойового стресу в минулому; незначний особистий досвід опановуючої поведінки, наявний у добойовому житті; належність учасника бойових дій до національності, етнічно близької до національності солдатів противника (особливо, якщо військовослужбовець належить до національної меншини у своїй країні); подібність або близькість віросповідання учасника бойових дій до віросповідання солдатів противника (особливо, якщо військовослужбовець належить до релігійної меншини в своїй країні); належність учасника бойових дій до жіночої статі; складна психологічна або матеріально-економічна ситуація в родині військовослужбовця.

Під час локальних війн вони доповнюються найважливішими для сучасного військовослужбовця особистими й разом із тим соціально-громадськими «міркуваннями» про цілі й методи ведення війни та її наслідки.

На протигагу цим негативним чинникам протягом століть формувалася комплекс соціальних емоційно-позитивних для військовослужбовця чинників, які активно підтримуються суспільством, де воїн – захисник родини, Батьківщини. Його зброя призначена для визвольної місії, охорони життя, справедливості, свободи. Усвідомлення високої мети військової служби її героїзація дозволяли військовослужбовцям долати багато складностей. При цьому ставлення суспільства до своїх захисників формувало в них почуття гордості за вибраний життєвий шлях і впевненість у своїй соціальній значущості. Під час усіх так званих «непопулярних» у суспільстві війн, як свідчать наукові дані [1–9], в арміях різних країн світу зростало число осіб з психічними розладами.

Зазначимо, що серед причин бойового стресу можна виокремити й такі, які можуть його пом'якшити належною організацією військової служби, професійною, психологічною підготовкою і належним морально-психологічним станом у підрозділі. До таких причин бойового стресу можна віднести: відповідальність за виконання завдання, недостатність і невизначеність інформації, що надходить, дефіцит часу при прийнятті рішень і здійсненні бойових дій, невідповідність рівня професійних навичок вимогам, що ставляться умовами бою

до особистості, психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання, невпевненість у надійності зброї, відсутність довіри до командування, чинники ізоляції (під час дій у відриві від основних сил, перебування в ізольованих укриттях) тощо.

Розлад психічної діяльності, пов'язаний із переживаннями, які травмують психіку, обумовленими бойовою обстановкою, індивідуальний, однак його ступінь значною мірою залежить від сукупності реакції на цей чинник всього підрозділу. Колективна реакція чинить значний вплив на дисципліну й організованість підрозділів.

Іншим чинником, що впливає на психіку людини, є ступінь оволодіння зброєю та бойовою технікою, повнота об'єктивного уявлення про майбутні умови ведення бойових дій. Не менш важливим чинником, що сприяє виникненню бойового стресу, є порушення режиму сну. Уже після однієї безсонної ночі боєздатність знижується, швидко зменшується обсяг пам'яті, насамперед короточасної, що призводить до зниження засвоєння інформації, яка надходить, та ускладнює прийняття рішень у відповідальні моменти. Реакція на критичні ситуації, що виникають раптово, знижується.

Наведений аналіз довів необхідність розроблення методики, яка поєднувала б у собі об'єктивні та суб'єктивні показники небезпечності ситуацій бойових дій; оцінку конкретної ситуації участі в бойових діях та контексту, в якій вона розгортається; оцінку чинників, що сприяють і перешкоджають травматизації особистості.

Мета статті. Розроблення психодіагностичної методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» для діагностики військовослужбовців – учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі розроблення методики «Оцінювання психологічної травматичності бойового досвіду» використовувалася «Шкала оцінювання інтенсивності бойового досвіду» (див. бланк методики), яка, по-перше, була перероблена в біполярну шкалу і, по-друге, доповнена іншими характеристиками ситуації розвитку особистості військовослужбовця, які можуть сприяти чи перешкоджати її травматизації. Отже, поняття «ситуація участі в бойових діях» було розширено до «ситуації розвитку особистості військовослужбовця, який бере участь у бойових діях».

У результаті отримано перелік ситуацій розвитку особистості військовослужбовця, який бере участь у бойових діях, і шкалу інтенсивності їх впливу на нього. Завдяки біполярності шкала дозволяє виокремлювати як ситуації, що сприяють травматизації, так і ситуації, які забезпечують стійкість до травматичного досвіду.

Таблиця 1

Бланк «Шкали оцінювання інтенсивності бойового досвіду»

Ситуації	Шкала оцінки				
	0	1	2	3	4
1 Скільки разів ви ходили у військовий дозор, брали участь у десантній операції або виконували інше завдання в умовах підвищеної небезпеки?	Жодного разу	1–2 рази	3–12 разів	13–50 разів	Більше, ніж 50 разів
2 Скільки місяців ви перебували в зоні обстрілу з боку противника?	Жодного разу	Менше одного місяця	1–3 місяці	4–6 місяців	Більше, ніж 6 місяців
3 Як часто ви перебували в оточенні ворога?	Жодного разу	1–2 рази	3–12 разів	Більше, ніж 12 разів	–
4 Скільки людей у вашому підрозділі було вбито, поранено або пропало без вісті під час воєнних дій?	Жодного	Між 1–25 %	Між 26–50 %	Більше, ніж 50 %	–
5 Скільки разів ви брали участь в обстрілі противника?	Жодного разу	1–2 рази	3–12 разів	13–50 разів	Більше, ніж 50 разів
6 Скільки разів ви спостерігали, як когось було убито чи поранено в ході бойових дій?	Жодного разу	1–2 рази	3–12 разів	13–50 разів	Більше, ніж 50 разів
7 Скільки разів ви наражалися на небезпеку бути вбитим або пораненим (кулями, снарядами, холодною зброєю), потрапляли в засідку, в інші дуже небезпечні ситуації?	Жодного разу	1–2 рази	3–12 разів	13–50 разів	Більше, ніж 50 разів

У результаті було отримано перелік ситуацій розвитку особистості військовослужбовця, який бере участь у бойових діях та шкалу інтенсивності їх дій на особистість військовослужбовця. Завдяки біполярності, шкала дозволяє виокремлювати ситуації: які сприяють травмазації та які забезпечують стійкість до травматичного досвіду.

Отриманий таким чином бланк та інструкція до нього наведено нижче.

Бланк методики «Оцінка травматичності бойового досвіду»

Інструкція. Шановні учасники бойових дій, будь ласка, оцініть свій досвід участі в бойових діях (в тому числі, підготовку та наслідки). В опитувальнику в кожному пункті визначені полюси (характеристика ситуації та її протилежний полюс). Обведіть оцінку між цими полюсами, яка буде максимально відповідати саме вашому досвіду виконання службово-бойових завдань в АТО.

	Характеристика ситуації	Оцінки	Протилежна характеристика ситуації
1	Мав значний досвід бойових операцій ще до АТО (операції об'єднаних сил)	5 4 3 2 1 0	Не мав жодного досвіду бойових операцій до АТО (операції об'єднаних сил)
2	Мав високий рівень професійної підготовки до участі в бойових діях	5 4 3 2 1 0	Був зовсім не підготовлений професійно до участі у бойових діях
3	Психологічно був повністю готовий до участі в бойових діях	5 4 3 2 1 0	Психологічно був зовсім не готовий до участі в бойових діях
4	Участь у бойових діях була моїм свідомим вибором (прагнув захищати Батьківщину, виконати свій професійний обов'язок)	5 4 3 2 1 0	Брав участь у бойових діях не за власним бажанням, вимушено (був мобілізований, не міг порушити умов контракту)
5	Участь у бойових діях для мене є значущою подією	5 4 3 2 1 0	Участь у бойових діях не є для мене чимось важливим
6	Участь у великомасштабних бойових операціях	5 4 3 2 1 0	Бойові операції, в яких я брав участь, не були значущими
7	Був у зоні бойових дій понад 6 місяців	5 4 3 2 1 0	Не мав досвіду бойових дій
8	Був під обстрілом з боку супротивника понад 6 місяців	5 4 3 2 1 0	Не був під обстрілом з боку супротивника
9	Понад 50 % військовослужбовців нашого підрозділу загинуло, були поранені, потрапив у полон, зникли безвісти	5 4 3 2 1 0	У нашому підрозділі не було втрат
10	Був свідком самогубства військовослужбовців, яких я добре знав	5 4 3 2 1 0	Ніхто з мого оточення не вчиняв самогубства
11	Був в оточенні ворога понад 12 разів	5 4 3 2 1 0	Не був в оточенні ворога

	Характеристика ситуації	Оцінки	Протилежна характеристика ситуації
12	Мав тяжкі поранення (травми, контузії)	5 4 3 2 1 0	Не мав жодних травм
13	Понад 50 разів брав участь в обстрілі ворогів	5 4 3 2 1 0	Не брав участі в обстрілі ворогів
14	Понад 50 разів був свідком поранень і загибелі дорослих людей	5 4 3 2 1 0	Не бачив гибелі й поранень дорослих людей
15	Був свідком поранень і загибелі дітей	5 4 3 2 1 0	Не бачив загибелі і поранень дітей
16	Загроза моєму життю чи здоров'ю була суттєвою	5 4 3 2 1 0	Загроза моєму життю чи здоров'ю не була реальною
17	Не можу довіряти професійним і особистим якостям своїх товаришів по службі	5 4 3 2 1 0	В умовах бою завжди міг покласти на своїх товаришів
18	Дії інших військових формувань відверто розчарувували	5 4 3 2 1 0	Взаємодія з іншими військовими формуваннями залишала позитивні враження
19	Постійно сумнівався в компетентності й адекватності дій свого командира	5 4 3 2 1 0	Ніколи не сумнівався в компетентності й адекватності рішень мого командира
20	Не міг позбутися враження, що я гарматне м'ясо	5 4 3 2 1 0	В умовах бою завжди міг покласти на свого командира
21	Мій командир постійно виявляв боягузтво, егоїзм та некомпетентність	5 4 3 2 1 0	Дії мого командира завжди підтримували в мені віру, були зразком для наслідування
22	Постійно перебував у поганих побутових умовах (нестача їжі, води, антисанітарія, неможливість укритися від холоду/спеки тощо)	5 4 3 2 1 0	Мав задовільні похідні побутові умови
23	Організація служби не дозволяла відновити фізичні сили й емоційну рівновагу	5 4 3 2 1 0	Командування підрозділу завжди піклувалося про відновлення сил військовослужбовців
24	Не мав адекватного психологічного супроводження	5 4 3 2 1 0	Дії психологів допомагали пережити стреси
25	Не мав до кого звернутися з релігійними питаннями, які постійно виникали	5 4 3 2 1 0	Духовний пастир (капелан) був завжди поруч / не потребував релігійного супроводження
26	Мені постійно здавалося, що цивільне населення в зоні АТО (операції об'єднаних сил) ставилось до мене з ненавистю, як до ворога	5 4 3 2 1 0	Був упевнений, що більшість цивільних у зоні АТО (операції об'єднаних сил) вважають мене захисником, вдячні мені, поважають мене

	Характеристика ситуації	Оцінки	Протилежна характеристика ситуації
27	Відчував постійний тиск ворожої пропаганди, брехні, пліток, наклепів на військовослужбовців у зоні проведення АТО (операції об'єднаних сил), під їхнім тиском втрачав віру у правоті своєї справи	5 4 3 2 1 0	Не відчував на собі жодного маніпуляційного тиску
28	Мене гнітило пияцтво й відсутність дисципліни в моєму підрозділі	5 4 3 2 1 0	Організація служби в моєму підрозділі не залишала мені часу для дурних думок
29	Лякало байдуже ставлення військових до цивільних людей, які опинилися в зоні бойових дій	5 4 3 2 1 0	Пишався військовослужбовцями, які допомагали цивільним, що опинилися в зоні бойових дій
30	Мене гнітили постійні розмови про жахи війни, про те, що можливо мені доведеться пережити, які дії я маю чинити (я заражався песимізмом і страхом від товаришів по службі)	5 4 3 2 1 0	Спілкування з товаришами завжди підтримувало в мені віру, надію і оптимізм
31	У моїй родині напружені конфліктні стосунки, я не можу розраховувати на підтримку своєї родини	5 4 3 2 1 0	У моїй родині панує атмосфера взаєморозуміння
32	Моя родина не має значних проблем економічного характеру	5 4 3 2 1 0	У моєї родини значні проблеми економічного характеру
33	Друзі повністю мене підтримують	5 4 3 2 1 0	Друзі від мене відвернулися
34	Мене поважають у моєму військовому колективі	5 4 3 2 1 0	У підрозділі, де я проходжу службу, мене не поважають
35	Після участі в бойових діях моє здоров'я значно погіршилося	5 4 3 2 1 0	Моє здоров'я останнім часом не погіршилося
36	Після участі в бойових діях постійно вживаю алкоголь для зняття напруження, розслаблення, забуття	5 4 3 2 1 0	Байдужий до вживання алкоголю
37	Після участі в бойових діях постійно використовую заспокійливі лікарські засоби для зняття напруження, розслаблення, забуття	5 4 3 2 1 0	Не маю потреби вживати заспокійливі засоби
38	Вражений байдужістю суспільства, керівництва і простих людей до того, що відбувається в зоні АТО (операції об'єднаних сил), якщо це не зачіпає їхні інтереси, до учасників бойових дій	5 4 3 2 1 0	Відчуваю постійну підтримку й повагу від суспільства

	Характеристика ситуації	Оцінки	Протилежна характеристика ситуації
39	Після участі в бойових діях відчуваю повне спустошення, все, що було важливим для мене втратило сенс, не знаю, заради чого жити далі	5 4 3 2 1 0	Участь в АТО (операції об'єднаних сил) надихнуло мене, надало сенс моєму життю

Надалі 263 військовослужбовця НГУ, які мали різний досвід бойових дій (від активної участі в бойових діях до участі у виконанні СБЗ на третій лінії), у різних військових званнях (від підполковника до рядового), із військових частин усіх ОТО НГУ оцінили свій бойовий досвід за допомогою запропонованого бланка. Крім того, цим самим військовослужбовцям було запропоновано пройти «Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (І. О. Котенев).

Отримані результати використання методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» було піддано факторизації для визначення структури розроблюваної методики.

У результаті було виокремлено 5 шкал.

Перша шкала вмістила найбільшу кількість характеристик, які описували несприятливі соціальні умови виконання службово-бойових завдань (несприятливі умови, які є наслідком певних особливостей соціальної взаємодії). До цієї шкали увійшли такі характеристики: 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 27; 28; 29; 30; 31; 35; 36; 37; 38; 39.

Друга шкала об'єднала конкретні характеристики участі в бойових діях, що стають джерелом травматизації. До цієї шкали увійшли: 1; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15.

Зазначимо, що 36-та та 37-ма характеристики мають майже однакову вагу, як у першому, так і в другому факторі. Хоча подальша стандартизація методики показала доцільність віднесення їх до першої шкали, проте такий розподіл засвідчив, що вживання алкоголю й лікарських засобів підсилюють дію конкретних травматичних ситуацій участі в бойових діях чи дорівнюють таким ситуаціям.

Третя шкала об'єднала характеристики, що описують загальну несприятливу ситуацію участі в операції об'єднаних сил (є контекстом для ситуацій, описаних у 2-й шкалі). До цих характеристик увійшли: 6; 7; 8; 16; 26. Крім того, 38-ма характеристика мала практично однакову вагу в першому та третьому факторах, проте подальша стандартизація показала доцільність віднесення її до першої шкали. Зауважимо, що таке відношення 38-ї характеристики до третього фактора засвідчує: байдужість суспільства – це такий самий травмуючий контекст

ситуації розвитку особистості військовослужбовця, як і потенційна загроза життю, ненависть мешканців у зоні бойових дій.

Четверта та п'ята шкали об'єднали в собі ресурси, які дозволяють протистояти травматичності ситуації розвитку особистості військовослужбовця, який бере участь у бойових діях. Так, четверта шкала об'єднала власні ресурси такої стійкості, які дає професійна і психологічна підготовка, поєднані зі свідомим ставленням до участі в бойових діях. До цієї шкали ввійшли такі характеристики: 2; 3; 4; 5.

П'ята шкала характеризує зовнішній ресурс: дружба, повага, впевненість у економічному благополуччі родини. До цієї шкали увійшли 32-га; 33-тя; 34-та характеристики.

Оскільки кожен з факторів об'єднав різну кількість характеристик, крім того, перший – третій фактори об'єднують характеристики, які сприяють психологічній травматизації, а четвертий – п'ятий – ті, що формують стійкість до неї, то для визначення загального показника психологічної травматизації особистості за розроблюваною методикою було запропоновано таку процедуру.

По-перше, за кожною шкалою було запропоновано оцінку розраховувати як середнє арифметичне, тобто як суму за зазначеними в шкалі характеристиками, поділену на кількість характеристик, віднесених до шкали. Так, в першій шкалі таких характеристик 19, у другій – 8, у третій – 5, у четвертій – 4 і в п'ятій – 3.

По-друге, розраховані таким чином бали за шкалами незалежні змінні було співвіднесено з балом ГСР (гостра стресова реакція) згідно з «Опитувальником травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (І. О. Котенев). Відповідно до процедури регресійного аналізу цей бал є залежною змінною. Оскільки завданням цієї процедури було визначення співвіднесення шкал за їх травматичним впливом на особистість військовослужбовця, а не можливість прогнозування гострої стресової реакції, то отримані коефіцієнти для незалежних змінних було округлено. Зазначимо, що процедура регресійного аналізу підтвердила: перший – третій фактори сприяють гострій стресовій реакції (їхні коефіцієнти визначено зі знаком «+»), а четвертий – п'ятий – перешкоджають (їхні коефіцієнти мають знак «-»).

Таким чином, для визначення загального показника травматичності бойового досвіду першій шкалі було присвоєно коефіцієнт (+0,5), другій – (+1), третій – (+2). Четвертий і п'ятий отримали (-3) та (-3,5) відповідно.

$$\text{Травматичність бойового досвіду} = (0,5 \cdot 1 \cdot \text{Шкала} + 1 \cdot 2 \cdot \text{Шкала} + 2 \cdot 4 \cdot \text{Шкала}) - (3 \cdot 4 \cdot \text{Шкала} + 3,5 \cdot 5 \cdot \text{Шкала})$$

Психометричні характеристики методики «Оцінки травматичності бойового досвіду»

Показники внутрішньої погодженості шкал методики наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Показники взаємозв'язку шкал методики «Оцінка травматичності бойового досвіду»

	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5	Загальний показник
Шкала 1	1,00					
Шкала 2	0,59**	1,00				
Шкала 3	0,52**	0,57**	1,00			
Шкала 4	0,05	-0,08	-0,28**	1,00		
Шкала 5	0,19**	0,19**	-0,06	0,31**	1,00	
Загальний показник	0,50**	0,50**	0,31**	-0,59**	-0,65**	1,00

Примітка. * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Як бачимо з даних табл. 1, запропонована методика не є однорідною шкалою. Перші три шкали мають значні високі показники кореляційного зв'язку між собою ($r_{s1-2}=0,59$, $r_{s1-3}=0,52$, $r_{s2-3}=0,57$; $p \leq 0,01$ для всіх значень), що свідчить як про наявність власного змісту в кожній із зазначених шкал, так і про їх загальний «вектор» на визначення інтенсивності дії характеристик, що сприяють травматизації особистості.

Четверта і п'ята шкали також пов'язані між собою значущим кореляційним зв'язком, хоча й менш щільним ($r_{s4-5}=0,31$, $p \leq 0,01$). Певно, цей зв'язок охоплює відомий вислів, який стосується родини та близьких військовослужбовця: вони є тим тилом, який створює умови для адекватного професійного становлення, професійної підготовки військовослужбовця тощо.

Зв'язки між першою – третьою та четвертою – п'ятою шкалами свідчать про те, що фактори, які перешкоджають травматизації, не є простою протилежністю факторам, які їй сприяють. Цей зв'язок складніший, має іншу природу. З огляду на зміст четвертої – п'ятої шкал можна припустити, що вони не пом'якшують дії факторів, які сприяють психологічній травматизації, а дозволяють піднятися над ними (що може свідчити про використання смислових засобів саморегуляції під час участі в бойових діях).

Ураховуючи, що в процесі розроблення методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» використовувалася «Шкала оцінювання інтенсивності бойового досвіду» та показники гострої стресової реакції «Опитувальника травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (І. О. Котенев), загальний показник методики має статистично значущі показники кореляції з ними. Проте ці зв'язки середнього рівня, що свідчить про наявність власного змісту, відмінного від показників гострої стресової реакції та інтенсивності бойового досвіду.

Крім того, для визначення валідності розроблюваної методики загальний показник методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» було прокорельовано з показником за Міссісіпською шкалою для оцінювання посттравматичних реакцій (військовий варіант) ($r_s = 0,38, p \leq 0,01$) і показниками «Континуальності (дискретності)» ($r_s = -0,32, p \leq 0,01$), «Розслабленості (напруженості)» ($r_s = 0,26, p \leq 0,01$) та «Емоційної приємності (неприємності)» ($r_s = -0,28, p \leq 0,01$) шкали переживання часу Кроніка Головахи. Цікаво, що Міссісіпська шкала для оцінювання посттравматичних реакцій має подібні показники кореляції зі шкалою переживання часу ($r_s = -0,31, r_s = 0,28, r_s = -0,33$ відповідно; $p \leq 0,01$ для всіх наведених значень). Такі зв'язки зі шкалою переживання часу свідчать про те, що травматичні ситуації бойового досвіду сприймаються як такі, що розривають лінію власного життя, як дезорієнтовані та емоційно неприємні.

Результати нормування методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» на вибірці військовослужбовців НГУ наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Норми за шкалами методики «Оцінювання травматичності бойового досвіду»

Рівень	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5	Загальний показник
Високий	вище 2	вище 1,5	вище 2,5	вище 3,5	вище 3,5	вище (-11)
Середній	1–2	0,5–1,5	1,5–2,5	2,5–3,5	2,5–3,5	(-18)–(-11)
Низький	нижче 1	нижче 0,5	нижче 1,5	нижче 2,5	нижче 2,5	нижче (-18)

Зазначимо, що норми для військовослужбовців інших збройних формувань можуть значно відрізнятись, бо більшість військовослужбовців НГУ останнім часом несуть службу на другій-третьій лінії операції об'єднаних сил. Це досить добре видно з наведених норм, згідно з якими травматична ситуація є менш вираженою, ніж внутрішні і зовнішні ресурси для її подолання.

Проведене пілотажне дослідження дозволило зробити наступні **ВИСНОВКИ:**

1. Розроблена методика «Оцінка травматичності бойового досвіду» поєднує в собі об'єктивні і суб'єктивні показники небезпечності ситуацій бойових дій; оцінку конкретної ситуації участі в бойових діях та контексту, в якій вона розгортається; оцінку чинників, що сприяють та перешкоджають травматизації особистості, а також дозволяє визначати загальний інтегративний показник травматизації особистості в цілому.

2. Структура методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» виражена п'ятьма шкалами: перша шкала описує несприятливі соціальні умови виконання службово-бойові завдання; друга шкала об'єднала конкретні характеристики участі в бойових діях, що стають джерелом травматизації; третя шкала описує загальну несприятливу ситуацію участі в АТО; четверта об'єднала в собі власні ресурси такої стійкості, які дає професійна та психологічна підготовка, поєднані зі свідомим ставленням до участі у бойових діях; п'ята характеризує зовнішній ресурс особистості – дружбу, повагу, впевненість у економічному благополуччі родини.

3. Результати проведених досліджень для визначення валідності, надійності та стандартизації розробленої методики «Оцінки травматичності бойового досвіду» дозволяють визначити норми за шкалами методики: високий, середній, низький.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці діагностичного інструментарію дослідження стійкості до бойової психологічної травматизації фахівця екстремального виду діяльності.

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: науково-практич. посібник / О. М. Бандурка. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 319 с.
2. Оніщенко Н. В. Психологічні особливості «виходу з війни» / Н. В. Оніщенко, В. О. Тімченко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2017. – С. 21–24.
3. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова та ін. – К.: Наш формат, 2017. – 1068 с.
4. Приходько І. І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні антитерористичної операції / І. І. Приходько // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2015. – № 2 (33). – С. 35–39.
5. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів: монографія / М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, А. І. Кулаженко та ін.; [за ред. М. С. Корольчука]. – К.: Київ. нац. торг. – екон. ун-т, 2014. – 276 с.

6. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін.; [Під заг. ред. проф. І. І. Приходька]. – Х.: НА НГУ, 2015. – 408 с.

7. Розов В. И. Психология экстремальных ситуаций: адаптивность к стрессу и психологическое обеспечение: научно-практическое пособие / В. И. Розов. – К.: КНТ: Саммит-Книга, 2012. – 480 с.

8. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е. В. Долгополова. – Х.: Гуманитарный центр, 2007. – 276 с.

9. Ягупов В. Військова психологія: підручник / В. Ягупов. – К.: Тандем, 2004. – 656 с.

References transliterated

1. Bandurka O. M. Ekstremaljna jurydychna psykholohija v dijalnosti personalu organiv vnutrishnikh sprav Ukrajinu: naukovo-praktych. posibnyk / O. M. Bandurka. – Kharkiv: Vyd-vo Nac. un-tu vnutr. sprav, 2005. – 319 s.

2. Onishhenko N. V. Psykholohichni osoblyvosti «vykhotu z vijny» / N. V. Onishchenko, V. O. Timchenko // Visnyk Kyjivskogo nac. un-tu im. T. Shevchenka. Vijskovo-specijalni nauky. – 2017. – S. 21–24.

3. Okhorona psykhičnogho zdorov'ja v umovakh vijny / per. z anghl. Tetjana Semyghina, Iryna Pavlenko, Jevghenija Ovsjannikova ta in. – K.: Nash format, 2017. – 1068 s.

4. Prykhodjko I. I. Psykholohichni osoblyvosti sluzhbovo-bojovoi dijalnosti vijskovo-sluzhbovciv Nacionalnoji ghvardiji Ukrajinu pry provedenni anty-terorystyčnoji operaciji / I. I. Prykhodjko // Visnyk Kyjivskogo nac. un-tu im. T. Shevchenka. Vijskovo-specijalni nauky. – 2015. – № 2 (33). – S. 35–39.

5. Psykholohichni osoblyvosti viddalenykh naslidkiv stresohennykh vplyviv: monohrafija / M. S. Koroljchuk, V. M. Koroljchuk, A. I. Kulazhenko ta insh.; [za red. M. S. Koroljchuka]. – K.: Kyjiv. nac. torgh. – ekon. un-t, 2014. – 276 s.

6. Psykholohija ekstremalnoji dijalnosti: navch. posib. / I. I. Prykhodjko, O. S. Kolesnichenko, O. V. Timchenko ta in.; [Pid zagh. red. prof. I. I. Prykhodjka]. – Kh.: NA NGhU, 2015. – 408 s.

7. Rozov V. Y. Psykholohija ekstremalnykh sytuacij: adaptivnostj k stresu y psykholohyčeskoe obespečenye: naučno-praktyčeskoe posobyje / V. Y. Rozov. – K.: KNT: Samyt-Knygha, 2012. – 480 s.

8. Smyrnov B. A. Psykholohija dejateljnosti v ekstremalnykh sytuacijakh / B. A. Smyrnov, E. V. Dolghoplova. – Kh.: Ghumanitarnyj centr, 2007. – 276 s.

9. Jaghupov V. Vijskova psykholohija: pidručnyk / V. Jaghupov. – K.: Tandem, 2004. – 656 s.

Abstract

Kolesnichenko O. S.,

PhD (Candidate of psychological sciences),

Senior Researcher,

Head of the Research Laboratory for the Moral and

Psychological Support of Service and Combat Activities,

Research Center of Service and Combat Activities

of the National Guard of Ukraine,

National Academy of the National Guard of Ukraine

E-mail: alex_kolesnichenko@ukr.net

«EVALUATION OF A TRAUMATIC COMBAT EXPERIENCE» METHOD FOR SERVICE MEMBERS-COMBATANTS

The article presents the method «Evaluation of a traumatic combat experience» developed for assessment of service members of the National Guard of Ukraine. In contrast to the existing methods diagnosing a combat traumatic experience, the proposed psychological diagnostic tool expands the narrow framework of the «combat psychological trauma» concept and describes combat psychological traumatization through the terminology of a social situation within which a service member's personality is developed. This method combines the objective and subjective indicators of a danger at combat situations; it assesses a specific situation of participation in hostilities and the context in which it is unfolded; and it also assesses factors contributing to or preventing personal traumatization. The method consists of 39 statements and corresponding scales: the first one describes the adverse social conditions that are the result of social interactions in the zone of local conflict; the second one reveals specific characteristics of combat operations that are a source of traumatization; the third scale assesses severity of life-threatening during army actions. Two more scale describes the resources available to a service member to overcome an unfavourable situation of participation in combat actions: the fourth one estimates resources to overcome the traumatic situation, which are based on readiness for participation in hostilities; the fifth one estimates resources existing due to belonging to a particular reference or social group. Each of the determined factors has its own weight in the formation of a combat psychic trauma. The method general indicator allows a psychologist to determine a degree of a service member's psychological traumatization due to his/her combat experience. It has been determined that normative values for the method scales for service

members from other armed groups may differ considerably, since most of the National Guard's personnel of the Ukrainian National Service recently serve on the second or third line of the united force operation.

Key words: *combat actions, post-traumatic stress disorder, acute stress disorder, traumatic situation, service member.*

Отримано – 24 вересня 2018 Рецензовано – 1 жовтня 2018 Прийнято – 5 жовтня 2018

Received – September 24, 2018 Revision – October 1, 2018 Accepted – October 5, 2018